ILMIY DARAJALI KADRLAR TAYYORLASHNING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI (1917-1925 YY.)
ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОДГОТОВКИ НАУЧНЫХ КАДРОВ (1917-1925 ГГ.)
THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE TRAINING OF SCIENTIFIC PERSONNEL (1917-1925 YY.)

Abdiraimova Mo'tabar Abdusalom qizi
QarshiDU 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1917-1925 yillarda Rossiya va Sovetlar davrida ilmiy daraja berish tartibi, ilmiy darajali kadrlar tayyorlashning shakllanishi va rivojlanishi tarixi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ilmiy daraja, magistr, fan doktori, dissertatsiya, professor, dotsent.

Аннотация: В данной статье анализируется история становления и развития порядка присуждения ученых степеней, становления и развития научных кадров в период 1917-1925 гг. в России и советское время

Ключевые слова: ученая степень, магистр, доктор наук, диссертация, профессор, доцент

Abstract: This article analyzes the history of the formation and development of the procedure for awarding academic degrees, the formation and development of scientific personnel in the period 1917-1925. in Russia and the Soviet era

Keywords: academic degree, master, doctor of science, dissertation, professor, associate professor

Oktabr to'ntarishigacha bo'lgan Rossiyada ikkita ilmiy daraja mavjud edi: magistr va fan doktori. Magistraturaga tayyorlashning asosiy institutsional shakli professor stipendiyalari deb ataladigan institut edi. Professor stipendiyalariga nomzodlar professor o'qituvchilar tomonidan ilmiy faoliyatga tavsiya etilgan talabalar orasidan universitet rahbariyati tomonidan sinchkovlik bilan tanlab olingan. Ikki va undan ortiq yil davomida professorlik unvoniga tayyorlanish stipendiatlar tomonidan mustaqil ravishda amalga oshirilgan. Professorlar magistraturaga talabgorga o'qish uchun zarur bo'lgan ilmiy adabiyotlar ro'yxatini berganlar. Yosh tadqiqotchi fakultetning barcha professor-o'qituvchilaridan iborat komissiya tomonidan magistratura bosqichiga o'qish uchun juda qiyin imtihonlardan o'tardi. Ushbu tekshiruvlarning har biri bir yoki ikki kun davom etardi. Keyin dissertatsiyani himoya qilishi kerak edi.

Shundan so'ng professor-o'qituvchilar qoida tariqasida, bir yoki ikki yil davomida g'azna hisobidan xorijda bo'lib, universitet, institut, laboratoriyalarda ilmiy

tadqiqot amaliyotini o’taganlar ilm-fanning so’nggi yutuqlari hamda G’arbiy Yevropaning yetakchi mutaxassis olimlari bilan yaqindan tanishganlar. U yerdagi o’qitish tizimini ham o’rganganlar, yetakchi professor-o’qituvchilarning ma’ruza va seminarlarida qatnashganlar.

O’z davrida Rossiyadagi universitetlar orasida o’z o’rniga ega bo’lgan Tomsk universiteti professor stipendiyalari instituti orqali kadrlar tayyorlashni 1905-yilda boshlangan. Oktabr to’ntarishidan oldingi davrda hammasi bo’lib, Tomsk universitetining 9 nafar bitiruvchisi professor stipendiyalari institutidan o’tganlar va bu uning ilmiy va pedagogik kadrlarga bo’lgan ehtiyojlariga mutlaqo javob bermasdi.

1917-yildan keyin ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish tizimi jiddiy o’zgarishlarga duch keldi. RSFSR Xalq Komissarlari Kengashining 1918-yil 1-oktabrdagi “Rossiya Respublikasi davlat olimlari, oliy o’quv yurtlari va ularning tarkibidagi ba’zi o’zgarishlar to’g’risida” gi farmoniga muvofiq ilmiy darajalar, unvonlar bekor qilindi. Oliy o’quv yurtlari professor-o’qituvchilari tarkibini professor va dotsentlarga bo’lish ham bekor qilindi. Professor va o’qituvchilarning yagona unvonlari ta’sis etildi. Kafedra mudiri lavozimini egallash uchun Butunrossiya saylovi joriy etildi. Ushbu saylovni tashkil etish, shuningdek, professor-o’qituvchilarni tasdiqlash 1919-yilda tashkil etilgan RSFSR Xalq Maorif Komisarligi (XMK) Davlat Ilmiy Kengashiga (DIK) ga topshirildi. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida DIK oliy malakali ilmiy va pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish bo’yicha markaziy agentlik vazifasini ham bajargan.

Shu bilan birga, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimi Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida ham o’zgarmadi. Hattoki Oktabr to’ntarishi va fuqarolar urushining og’ir davrida ham mamlakatda, shu jumladan Tomsk universitetida professor stipendiatlari tayyorlash va dissertatsiyalar himoyasi to’xtamadi.

Biroq kadrlar tayyorlashning mavjud tizimi yangi mamlakatning o’sib borayotgan ehtiyojlarini qondira olmadi, universitetlarda yuqori malakali kadrlarning yetishmasligi mavjud edi. Shuning uchun 1920-yillarning boshidan yangi ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash muammosiga jiddiy e’tibor berila boshlandi.

1921-yil 26-noyabrdagi “Universitetlarning ilmiy xodimlari to’g’risida” gi Nizomga muvofiq ilmiy xodimlar uchta toifaga , jumladan, mustaqil izlanuvchilar, o’quv yoki ilmiy faoliyatga tayyorlanuvchilarga bo’lingan. 1922-yil 3-iyulda RSFSR Xalq Komissarlari Kengashi tomonidan tasdiqlangan “RSFSR oliy o’quv yurtlari to’g’risida” gi Nizomi oliy ta’lim haqidagi dastlabki sovet hujjatlaridan biri bo’lib, bunda universitetlarning maqsadlaridan biri kadrlar tayyorlash ekanligi, olimlar respublikaning ilmiy, ilmiy-texnikaviy va ishlab chiqarish muassasalariga , xususan, oliy ta’lim muassasalarining o’zlari uchun xizmat ko’rsatishi kerakligi ta’kidlangan.

Ushbu bosqichda oliy o’quv yurtlari uchun ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlashni ilmiy tadqiqot institutlari (IITI), shu jumladan, universitetlarning o’zlarida ishlovchi kadrlar tayyorlashga qaratishga qaror qilindi. Shu maqsadda, 1922-yilda 2-toifali ilmiy xodimlar institut tashkil etildi. Xususan, “RSFSR oliy o’quv yurtlari huzuridagi ilmiy-tadqiqot institutlari va birlashmalar to’g’risida” gi Nizomga muvofiq, ilmiy tadqiqot institutlaridagi ilmiy xodimlar 2 toifaga bo’lingan:

1-toifali ilmiy xodimlar – institutlarning o’z ishlarida yordam beradigan haqiqiy a’zolari (assistent, laborant va boshqalar)

2-toifali ilmiy xodimlar – universitetda ilmiy tadqiqot va o’quv faoliyatini tayyorlovchi shaxslar. Ushbu xodimlar 3 yildan ortiq bo’lmagan muddatda ilmiy-tadqiqot institutlariga qabul qilingan.

2-toifali ilmiy xodimlar instituti, aslida ilmiy va pedagogik kadrlar tayyorlashning birinchi sovet institutsional shakli bo’ldi, lekin dastlab u faqat ilmiy-tadqiqot institutlari, shu jumladan ilmiy-tadqiqot institutlarini o’z ichiga olgan universitetlarda ishladi. Biroq mamlakatda ayniqsa, chekka hududlarda bunday universitetlar kam edi, bu ilmiy siljish tayyorlash sur’atini sezilarli darajada pasaytirdi. Bundan tashqari, yangi ilmiy kadrlar oqimidan nihoyatda manfaatdor bo’lgan universitet rektorlarining aksariyati ilmiy kadrlar tayyorlashni faqat ilmiy-tadqiqot institutlarida jamlashga qarshi chiqdilar. Shu tariqa, ilmiy kadrlar tayyorlash masalasiga bag’ishlangan rektor yig’ilishi yakunlari bo’yicha “Oliy o’quv yurtlarida qoldirishni kadrlar tayyorlashning asosiy yo’li, ilmiy-tadqiqot institutlarini asosan ilmiy –tadqiqot ishlari markazlari sifatida ko’rib chiqish” qarori qabul qilindi.

Shu munosabat bilan 1923-yil 17-fevralda DIK Prezidiumining yig’ilishida “Ilmiy tadqiqot instituti mavjud bo’lmagan universitetlarda professorlikka tayyorlash tartibi to’g’risida” masala ko’rib chiqildi. O.Y.Shmidt tegishli qaror loyihalarini ishlab chiqib, ularni 1923-yilning 26-martda DIK Prezidiumining navbatdagi yig’ilishiga taqdim etgan. Natijada 1924-yil 24-aprelda “Ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish maqsadida ilmiy-tadqiqot institutlari mavjud bo’lmagan oliy o’quv yurtiga ketish tartibi to’g’risida” gi Nizom tasdiqlandi.

Mazkur Nizomga muvofiq, mamlakat oliy o’quv yurtlarida ilmiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning quyidagi tartibi belgilandi. Qoidaga ko’ra, “Universitetni tamomlagan va o’z mutaxassisligi bo’yicha alohida ilmiy ko’rsatkichlar, qobiliyat va qiziqish ko’rsatgan “shaxslar Xalq ta’limi Komissarligining Kasbiy ta’lim Bosh Boshqarmasi (XTKKTBB) ruxsati bilan xizmat safariga yuborilishi kerak edi. O’z navbatida, ma’lum bir universitetda ilmiy faoliyatga tayyorgarlik ko’rish uchun ketishga faqat ushbu universitet uchun “ishlab chiqarish vazifalari va o’quv rejalariga muvofiq maxsus, asosiy bo’limlarda ruxsat berilgan. Bunday bo’limlarning ro’yxati universitet kengashi tomonidan tuzilgan va XTKKTBB taklifiga binoan DIK tomonidan tasdiqlangan. 3 yillik tayyorgarlikdan so’ng fan komissiyasining xulosasiga

ko’ra, fakultet kengashi ushbu shaxslardan “universitetning ilmiy va o’quv ishlarida” foydalanish imkoniyati to’g’risida rasmiy ko’rib chiqishga majbur bo’ldi. Ushbu yangiliklar munosabati bilan 2-toifali ilmiy xodimlar instituti orqali ilmiy kadrlar tayyorlashni amalga oshirish huquqiga ega bo’lgan oliy o’quv yurtlari soni ko’paydi. Xususan, 1925-yil yanvar oyida universitetlaridan biri Tomsk universitetida birinchi marta 2-toifali 4 nafar tadqiqotchi tasdiqlandi, keyinchalik ular aspirantlar toifasiga o’tdilar – Yu.A.Kuznetsov (keyinchalik TDU professori, SSSR Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zosi), M.V.Kuminova, P.P.Popov (keyinchalik TDU professori) va M.M.Mazur (1927-yilda Moskva davlat universitetining aspiranturasiga o’tkazildi).

1925-yil 25-fevralda RKP(b) Markaziy Qo’mitasining tashviqot va tashviqot bo’limi (MQTTB) qoshidagi Ilmiy xodimlarni tayyorlash komissiyasi (IXTK) yig’ilishining bayonnomasidan kelib chiqadiki, o’sha paytda respublikada haqiqiy ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash quyidagicha amalga oshirildi. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo’yicha mahalliy oliy o’quv yurtlari bitiruvchi talabalardan ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish uchun nomzodlarni tanlab oldilar, keyinchalik ular Moskvaga ijtimoiy-iqtisodiy fanlar ilmiy-tadqiqot institutiga yuborilgan.

Fizika va matematika fanlarida ham xuddi shunday tartib mavjud edi, Tomsk va Qozondan tashqari ilmiy xodimlarni tayyorlash qoida tariqasida, mahalliy universitetlarda amalga oshirildi. Shu bilan birga, ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish uchun tanlangan fizika-matematika fanlari nomzodlari nafaqat Moskvaga, balki Leningradga ham o’qishga borishlari mumkin edi. Qishloq xo’jaligi va texnika fanlari bo’yicha bo’lajak ilmiy-pedagog kadrlarni tanlash va tayyorlash ishlari joylarda oliy o’quv yurtlari kafedralarida amalga oshirildi. O’sha davrda pedagogika fanlari bo’yicha ilmiy kadrlar tayyorlash masalasi umuman hal etilmagan edi.

Shunday qilib, 1920-yillarning birinchi yarmigacha ilmiy va pedagogik kadrlar tayyorlash bo’yicha sovet davlati tizimining asoslari yaratildi. Biroq bu borada hali aniq harakatlar dasturi ishlab chiqilmaganligini ko’rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Труды высочайше учрежденной комиссии по преобразованию высших учебных заведений. Вып. 2. -СПб., 1903. -С. 63.

2. Введенский А.И. О магистерских диссертациях. СПб., 1901. - С. 13.

3. Каблуков И.А. Как приобретали ученые степени в прошлое время // Социалистическая реконструкция и наука. Вып. IX. М., 1935. - С. 98-99.

4. Сергеевич В.И. Порядок приобретения ученых степеней // Северный вестник. -1897. № 10. - С. 23-27.

5. Артемова Л.В. Роль Министерства народного просвещения и университетов Российской империи в истории развития разрядов наук и

испытаний на ученые степени (1802-1917): Дис. канд. ист. наук. Пятигорск: ПГТИ, 2002.

6. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. -М.: Гос изд-во «Советская наука», 1958.

7. Заблоцкая Л.Г. История развития науки международного права в Киевском университете в дооктябрьский период. Киев: КГУ, 1991.

8. Archaeological study of the monumental structures of Yerkurgan // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal //https://saarj.com. Vol. 10, Issue 6, June 2020. P. 389-393.